
УДК 811.161.2'37.2'367

Людмила Туровська (м. Київ)

ІСТОРИЧНЕ ТЕРМІНОЗНАВСТВО В УКРАЇНІ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

У статті проаналізовано досягнення українського термінознавства на початку ХХІ ст. в історичному напрямі; наукові дослідження покласифіковано за проблематикою: вивчення галузевої лексики конкретного історичного періоду; визначення основних етапів формування тієї чи тієї терміносистеми; дослідження етимонів фахових термінів.

Ключові слова: історичне термінознавство, прототерміни, періодизація розвитку терміносистеми, етимологічна характеристика.

Вітчизняне термінознавство впродовж тривалого часу розвивається в теоретичному та практичному напрямках: початкові спроби висвітлити деякі термінознавчі проблеми належать до середини ХІХ ст.; у першій третині ХХ ст. основна увага науковців концентрувалася на збиранні термінів з усних і літературних джерел, подальшому створенні на цьому ґрунті національної термінології. Об'єктом комплексного наукового дослідження терміни як явище об'єктивної дійсності й специфічний лексичний шар мови стають із середини ХХ ст. Остаточне становлення теоретичного термінознавства як сформованої наукової дисципліни зі своїм предметом і методологією припадає, на думку вчених, лише на кінець 70-х — початок 80-х рр. ХХ ст.; надзвичайно розгорнулася й активізувалася термінознавча робота в Україні за останнє десятиліття ХХ ст. Сучасні дослідження в галузі термінознавства проводять відразу в кількох напрямках: переосмислюється історія формування та розвитку окремих галузевих, фахових, наукових термінологій, випрацьовуються наукові засади термінотворення, особливо активно розв'язуються питання відповідності термінів системі української мови, унормування й кодифікації вітчизняної термінології. Дослідження української термінологічної лексики на сучасному етапі можна класифікувати за кількома напрямками, одним з яких є історичний.

Історичне термінознавство — розділ термінознавства, який вивчає формування й становлення галузевих терміносистем у їх історичному розвитку, етимологію терміна, його еволюцію, етапи й закономірності організації прототермінів, передтермінів та спеціальної лексики в терміносистемі, функціонування прототермінологічних одиниць у писемних пам'ятках. За останні 20 років в Україні зростає кількість наукових розвідок з історичного термінознавства, присвячених вивченню галузевих термінологій у певних часових межах, а також виявленню тенденцій їх формування і розвитку з метою надання рекомендацій щодо упорядкування, унормування та організації в терміносистемі.

Початок дослідження різних за статусом терміноодиниць — власне термінів, прототермінів та передтермінів — в історичному аспекті закладено в працях учених середини — кінця ХХ ст.: Н.А. Москаленко “З історії української граматичної термінології” [15], Т.І. Панько “Розвиток української економічної термінології ХІХ–ХХ ст.” [20], М.А. Бріцин “Юридична термінологія у східнослов'янській писемності до ХV століття” [3], З.Г. Козирева “Історія назв продуктів харчування і їжі в українській мові” [11] Т.В. Олещук “Медична лексика в давньоросійській книжно-писемній мові (назви хвороб і хворобливих станів)” [18], Н.В. Мандрик “Торговельно-економічна лексика в російській мові ХVІІ ст.” [14], О.Ф. Юрчук “Термінологія сімейного права російської мови ХV–ХVІІ ст. у функціональному і динамічному аспектах” [28], Н.В. Артикуца “Російська термінологія судочинства ХVІІ століття в генетичному, структурному і функціональному аспектах” [1], О.Л. Рижняк “Термінологія харчових солей, росолів і побічних продуктів солеваріння в російській мові ХІХ століття в генетичному і структурно-функціональному аспектах” [25] та ін.

Одним із напрямів у сучасному історичному термінознавстві є *вивчення галузевої лексики конкретного історичного періоду*. Особливу увагу дослідників у цьому напрямі привернула правнича термінологія, зокрема лексика міжнародного права, досліджувана на основі матеріалів дипломатичних документів, періодичних видань часів УНР (Н.М. Поліщук) [22] та власне правнича термінологія періоду козацько-гетьманської держави (Б.Р. Стецюк) [27]. Аналізуючи правничу термінологію, одні дослідники з'ясовують джерела формування й поповнення словникового складу дипломатичної мови, зміни, які сталися в семантиці лексем, способи творення дипломатичної лексики, особливості організації синонімічних рядів тощо. Окремо акцентують увагу на термінологізації лексем і словосполучень як найпоширенішому способі формування дипломатичної лексики, на іншомовних запозиченнях як одному із засобів поповнення дипломатичної лексики, на позначеннях дипломатичних документів, дипломатичного етикету, а також понять сфери міжнародних відносин, зазначаючи, що в період УНР українська дипломатична мова формувалася як система, в ній вирізнялися два шари — українська і запозичена лексика; особливістю її формування

була термінологізація, поява нових лексико-тематичних груп і словосполучень термінологічного типу, витворених на питоми українській основі, проте узгоджених із міжнародними стандартами [22]. Інші науковці присвячують свої дослідження кодифікації української правничої термінології періоду козацько-гетьманської держави, що опирається на живомовні традиції українського народу, на його надбання в цій царині впродовж багатьох віків, наголошуючи на позамовних чинниках, зокрема історико-політичних та соціально-комунікативних. Б.Р. Стецюк розкрив історико-правові умови, в яких відбувалося формування національної юридичної лексики кримінально-процесуального права та судівництва як окремої терміносистеми, проаналізував назви злочинів і правопорушень, злочинців і правопорушників, посадових осіб, судовиконавців, найменування покарань і судових постанов, поділяючи їх на дрібніші підгрупи [27].

Педагогічну лексику, зокрема шляхи введення однослівних педагогічних термінів з архісеюмою “навчальні заняття” і “навчальний контроль” у галузеву лексику російської мови ХІХ ст. ґрунтовно описує М.А. Сокаль. Результати своїх спостережень дослідниця оформляє як історико-лексикологічні етюди, присвячені окремим лексемам, де поряд із однослівними педагогічними термінами аналізує також субстантивні словосполучення. Авторка розкриває гіперо-гіпонімічні відношення між членами лексико-семантичної групи номінацій навчальної перевірки, ускладнені значною кількістю індивідуальних семантичних ознак, не співвідносних між собою; синонімію педагогічних термінів, обумовлену різними джерелами її формування; процеси створення на базі родового аналітичного еквівалента видового терміна та розгортання однослівної номінації в складений педагогічний термін із семантичним надлишковим компонентом; специфікацію педагогічного терміна за допомогою прикметника або іменника тощо [26].

Особливостям розвитку української мовознавчої термінології кінця ХІХ – початку ХХ ст. присвячене дослідження В.В. Захарчин, яка розглядає зазначений період як час інтенсивного розвитку системи українських мовознавчих термінів переважно на національній основі, у формуванні досліджуваної терміносистеми простежується кілька тенденцій: орієнтація на засоби рідної мови; помітний вплив польської та німецької мови; регіональні лінгвальні риси, характерні для західно-українського варіанту української літературної мови, а також уживання термінів латинського і грецького походження. У роботі проаналізовано наукові праці, які виходили в цей період (О. Огоновського, І. Верхратського, Б. Грінченка, М. Возняка, І. Огієнка, С. Смаль-Стоцького, Є. Тимченка, В. Сімовича, І. Франка та ін.). Авторка зацентрувала увагу на лексико-семантичних процесах у системі назв мовознавчих понять, описала структурну будову мовознавчих термінів та способи їх термінотворення, проаналізувала мовознавчі терміни, утворені лексико-семантичним способом, афіксацією (як провідним) та синтаксичним способом (як продуктивним) [8].

На тлі тематичного групування торговельної лексики запорозького козацького вжитку на позначення процесів і дій, пов'язаних із купівлею-продажем, торгових приміщень, місць торгівлі, осіб, пов'язаних із торгівлею, митних зборів Л.П. Бойко аналізує кожен лексичну одиницю у форматі окремих словникових статей за відповідною структурою: лексеми паспортизовані, з'ясована етимологія кожної з них, подана семантична характеристика, підтверджена ілюстраціями з джерел у хронологічному порядку, простежена доля термінів у подальші періоди розвитку української мови. Авторка дійшла висновку, що основу торговельної лексики запорозького козацького вжитку становлять слова загальнонародної української мови, успадковані від староукраїнської, у розбудові якої широко використовували морфологічний та синтаксичний способи словотворення [2].

Медичну лексику XVII–XVIII ст., зокрема назви хвороб і людських недуг, початкового періоду формування російської нації аналізує О.О. Мунтян, який уперше з'ясував, що на відміну від видових найменувань хвороб, родові назви на позначення захворювань мають високий ступінь абстрагованості, що слугує для репрезентації умовно-узагальненого поняття “хвороба взагалі”. Дослідник проаналізував також розгалужену словотвірну базу, семантичні зв'язки, які спричиняють полісемію й синонімію, здатність до утворення антонімічних пар та фонетичну й морфологічну варіантність; засвоєння медичної термінології російською мовою через зміни фонемного й графічного складу, словотвірної й морфологічної форм іншомовних одиниць; з'ясував, що принципи номінації досліджуваного періоду зумовлені екстралінгвістичними чинниками — емпіричним рівнем знань людей і релігійно-містичними уявленнями про причини появи захворювань; описав основні способи словотворення російських медичних термінів цього періоду (афіксальний, лексико-семантичний, синтаксичний, словоскладання, транспозиція та запозичення); проаналізував номінативні словосполучення двох типів — такі, що не мають переосмислених компонентів і характеризуються формальною членованістю, й такі, що є нерозкладними, в яких мотивація компонентів переосмислена. О.О. Мунтян констатує, що досліджувана медична лексика складає основу сучасної медичної терміносистеми, проте багато лексем на позначення людських захворювань перестали вживати в процесі становлення медичної термінологічної системи, що пов'язано з розвитком інших наук та удосконаленням медичних знань на кожному етапі розвитку медицини взагалі [16].

У межах проблеми вивчення галузевих термінологій конкретного історичного періоду виокремлюються дослідження, присвячені *відтворенню загальної картини словникового складу тієї чи іншої тематичної групи лексики в історичних пам'ятках*. Насамперед це дисертаційна розвідка Н.І. Клипи, в якій на основі російських пам'яток XVII ст. розкрито особливості формування, функціонування та систематизації млинарських і винокурних найменувань, зокрема: найменувань процесів

і технологічних операцій млинарства; назв спеціалістів, зайнятих у млинарському виробництві; найменувань млинарських будівель; термінів для номінації деталей та елементів млинарського оснащення; назв продукції млинарського виробництва; назв продукції винокуріння тощо. За спостереженнями авторки, ядро тематичних груп досліджуваної лексики формують східнослов'янські та власне російські лексеми. У млинарській і винокурній лексиці найширше представлені синонімічні відношення, зумовлені міжмовними й міждіалектними контактами, різними видами варіативності, функціонуванням лексем у книжній і розмовній мовах, а також наявністю у складі досліджуваних тематичних груп великої кількості полісемантів, які окремими значеннями входять до різних синонімічних рядів [10].

На основі дихотомії “термінологія – номенклатура” у цьому ж аспекті Г.М. Дидик–Меуш аналізує медичну номенклатуру, переважно сукупність номенів хвороб, їх симптомів, лікувальних препаратів тощо в пам'ятках української мови XVI–XVIII ст. Системну організацію досліджуваних найменувань авторка розкриває, описуючи явище лексичної синонімії, яка має кілька особливостей: всі загальні назви фізичного нездужання є синонімами-дублетами чи гіперонімами; частина синонімічних паралелізмів диференційована за їх використанням у різножанрових творах; синонімічними є також номінативні словосполучення із конститuentами – загальними назвами хвороби на позначення немочі взагалі, конкретних захворювань, душевного страждання, переживання, надмірного захоплення, посиленої пристрасті до чого-небудь, процесу, стану, на позначення недуг різноманітних за етіологією та проявами [6].

Ураховуючи основні етапи формування педагогічної лексики на основі писемних пам'яток XVI–XVIII ст., О.Ю. Зелінська на історико-культурному тлі реконструює лексику на позначення навчальних закладів, основний масив якої сформувався на базі іншомовних запозичень. Спостереження показали, що впродовж XVI–XVIII ст. більшість назв не мала конкретної предметної співвіднесеності з якимось особливим типом навчального закладу, а лексеми на позначення осіб, які передають знання, виховують, представлені лише поодинокими випадками вживання. Формування лексики на позначення понять, пов'язаних із навчально-виховним процесом, відбувалося переважно на базі лексики питомого походження способом семантичної деривації, в результаті якої відбувалася спеціалізація значень, стимульована розвитком релігійної освіти, яка в досліджуваний період існувала невіддільно від світської [9].

Аналізуючи гіперсему “угіддя”, а також зв'язки між предметами матеріального світу і словами та процеси пошуку релевантних засобів для вираження спеціальних понять, що дає можливість визначити ступінь спеціалізації лексики, виявити основні закономірності розвитку терміно-систем, Н.О. Лобачова простежує історію назв сільськогосподарських угідь, систематизованих за ознаками ‘географічне положення’, ‘ступінь

освоєння, 'спосіб використання', з часу першої їх фіксації в пам'ятках писемності до початку XVII ст. Приділяючи основну увагу семантиці, способу термінологізації найменувань та особливостям функціонування слів у мові актової писемності XVI–XVII ст., авторка доходить висновку, що досліджувані назви є загальноживаними словами з відтінком певної спеціалізації, яка, власне, й породжувала нову термінологічну семантику, що спиралася на первинне значення слова. Спеціальні найменування XVI–XVII ст. на позначення сільськогосподарських угідь відрізнялися багатозначністю і не завжди мали стійку зовнішню форму, здебільшого вони пронизані родо-видовими відношеннями, за яких роль гіперонімів виконували семантично усталені однослівні терміни, переважно спільнослов'янського походження, а гіпонімів — складені найменування, утворені додаванням конкретизатора до опорного слова [13].

На тлі систематизації, визначення основних способів і засобів номінації, структурно-морфологічних особливостей, співвідношення власне українських та запозичених найменувань С. А. Яценко здійснив лексико-етимологічний аналіз назв продуктів харчування, страв і напоїв, виявлених у пам'ятках української мови XIV–XVII ст., за їх лексико-семантичними групами. Автор розробив також хронологію фіксації досліджуваних назв (наскільки можливо) та описав особливості їх жанрового використання, простежив розвиток синонімії в окремих мікрогрупах, з'ясував долю аналізованих лексем у сучасній українській літературній мові та діалектах [30].

Проблемі вивчення галузевої лексики в широких часових межах із залученням значного за обсягом фактичного матеріалу присвячено лише кілька дисертаційних досліджень. Насамперед це спостереження над зв'язком мови і релігії в становленні людської свідомості, аналіз складу релігійної лексики, виявлення специфіки функціонування української релігійної лексики у текстах відповідного стилю, а також диференціація за опозиційними семами "християнський" і "нехристиянський", що дало підстави Н. В. Піддубній розкрити походження назв релігійних споруд (християнських і нехристиянських) та їх частин, показати історію розвитку цієї лексико-семантичної групи слів, а також відслідкувати час появи в українській мові досліджуваних найменувань та основні етапи їх функціонування [21].

У широкому діахронному плані в аспекті вивчення питомих і запозичених назв греко-латинського, слов'янського, романського та німецького походження та формування чеської ботанічної номенклатури, успадкованої з праслов'янської мови, аналізує чеську дендронімну лексику А. М. Комаровська. Дослідниця реконструює її етимологію та розкриває специфіку творення віддендронімічних зменшувальних назв, а також похідних на позначення місцин, зайнятих рослинністю певного виду, збірних назв дерев або кущів одного виду, напоїв, осіб як виконавців певної дії або роду занять. Фіксація чеських ботанічних назв починається з XIII ст. Серед чеських дендронімів є як похідні, так і непохідні назви. Похідні найчастіше утворено суфіксальним способом [12].

З часу фіксації у писемних пам'ятках періоду Київської Русі до сучасності Т.І. Жила досліджує адміністративно-територіальну лексику, зокрема назви на позначення держави як цілісного територіального утворення та ланок територіального поділу в межах держави. Авторка описала особливості становлення тематичної групи на позначення поселень, що поділилися на поселення сільського і міського типу, проаналізувала особливості її функціонування в українських писемних пам'ятках, здебільшого в текстах ділового стилю (хоча її виявлено і в поетичних творах, проповідях, передмовах, присвятах та лексикографічних джерелах), а також у сучасній українській мові офіційно-ділового стилю, який залишається основною сферою використання адміністративно-територіальних номінативних одиниць [7].

Ще один напрям наукових пошуків в українському історичному термінознавстві репрезентує *визначення у дослідженнях основних етапів формування тієї чи тієї терміносистеми*, кожен з яких відзначається певними рисами. У цьому аспекті актуальним видається дослідження Л.В. Мурашко, яка на матеріалі історичного розвитку лексики на позначення українських військових звань та посад, зокрема суходільних військ, військово-морського флоту та лексики на позначення атрибутів влади і військової символіки, розкрила специфіку становлення цієї групи лексики, що відбувалося стрибкоподібно впродовж кількох століть, оскільки українське військо як суспільна інституція функціонувало лише в окремі історичні періоди. У розвитку української військової термінології дослідниця виділила такі етапи: XI–XIII ст. — поява перших писемних пам'яток, у яких простежується значна кількість військових лексем; XIV–XVII ст. — козаччина, за якої військова термінологія української мови не тільки досягла свого розквіту, але й стала джерелом запозичень назв військових реалій для інших слов'янських мов; XVIII — перша половина XIX ст. — поступове проникнення російської мови в усі галузі суспільно-політичного та культурного життя України, включаючи військову справу, що спричинило появу російських запозичень; друга половина XIX–XX ст. — науковий розвиток української військової термінології: 1) кінець XIX — початок XX ст. — розширення функціональних можливостей української мови, початок самостійного розвитку термінології на національній основі; 2) 1917 р. — 30-ті рр. XX ст. — відродження та розквіт досліджуваної термінології, етап її природного розвитку; 3) 1939 р. — 80-ті рр. XX ст. — поступове, але неухильне витіснення української військової лексики російською; 4) 90-ті рр. XX ст. — набуття самостійності та незалежності Україною, відродження питомих українських військових назв. Визначаючи періоди розвитку української військової термінології, авторка зацентрувала увагу на конкретних суспільно-історичних умовах її формування, врахувала якісні й кількісні показники цього процесу [17].

Періодизацію української фізичної термінології, щоправда, лише другої половини XIX — першої третини XX ст., здійснила І.Р. Процик, яка, з огляду на провідні тенденції термінотворення,

окреслила: 1) період зародження української фізичної термінології, який характеризувався появою фізичних термінів на сторінках журналу “Основа”, нагромадженням термінологічного матеріалу в Галичині, збиранням і стихійним творенням назв спеціальних фізичних понять у наддніпрянській Україні (друга половина XIX – 10-ті рр. XX ст.); 2) період організованої і координованої роботи над творенням та опрацюванням української фізичної термінології (20–30-ті рр. XX ст.); 3) період розвитку досліджуваної термінології у річищі радянського мовознавства, її зросійщення, уніфікація з російською термінологією (друга половина 30-их–80-ті рр. XX ст.); 4) період відродження та активізації термінотворчих процесів у незалежній Україні, подальше творення й усталення фізичної терміносистеми (90-ті рр. XX ст.); фізичні терміни цього періоду за структурою дослідниці поділила на три групи (прості, складні, складені), описала терміни-напівсимволи, основним джерелом формування української фізичної термінології визнала національні мовні ресурси із певною часткою запозичень. І.Р. Процик звертає увагу на той факт, що у період зародження й становлення української фізичної термінології найактивнішим способом творення іменників є лексико-семантичний; більшість прикметників, дієслів та прислівників також утворилися внаслідок термінологізації загальноновживаних слів. Чималий масив фізичної лексики становлять метафоризовані загальноновживані слова, а також терміни-композиції, витворені осново- та словоскладанням [23].

Сучасна інтенсивна реабілітація Церкви, суміжна з процесом відродження української нації, актуалізувала проблему *вивчення мови Церкви передусім як елемента її національної атрибуції*. У діахронному аспекті з урахуванням модифікації церковно-комунікативної норми протягом XI–XX ст. дослідила українську церковно-обрядову термінологію Н.В. Пуряєва. Авторка зазначила, що ця термінологія зародилася разом із церковним обрядом у греко-візантійській культурі і була перенесена на давньоукраїнський мовний ґрунт насамперед через перекладені старослов'янською мовою (сакрально-культовою мовою слов'янства, зорієнтованого на східне християнство) священні та богослужбові книги. Модифікована в лінгвальних умовах України старослов'янська – церковнослов'янська мова забезпечувала церковно-комунікативну сферу (принаймні її писемний аспект) аж до кінця XIX ст. У XX ст. дослідниці виділила кілька етапів розвитку аналізованої терміносистеми: 1) 20-ті рр. – розвиток церковної лексики на власномовній основі (працю над перекладами здійснювали в Україні, здебільшого новостворена УАПЦ); 2) 30-ті – 50-ті рр., коли на території підрадянської України українські конфесії припинили своє існування, діяльність продовжили поза її межами, у діаспорі; 3) кінець 80-х – початок 90-х рр. XX ст. приніс Україні державну незалежність і був періодом відновлення діяльності українських Церков. Дослідниці проаналізувала специфіку системної організації української церковно-обрядової термінології за періодами, описала сферу спеціального

функціонування цієї термінології, розкласифікувала її за ономасіологічним критерієм, логіко-поняттевим моделюванням церковного обряду (що дозволило виділити п'ять поняттевих полів, об'єднаних навколо логічних категорій: особа, предмет, дія, місце, час), семасіологічними ознаками (що дозволило виділити в її складі три типи протиставлень: предметні терміни — власне терміни, нормативна — ненормативна термінологія, термінологія — номенклатура) та лексико-семантичними підгрупами (назви богослужбових речей та посуду, одягу духівництва, богослужбових книг). Результати дослідницьких спостережень Н.В. Пуряєва оформила як історико-лексикологічні етюди, присвячені конкретним термінам або термінологічним мікрополям — гомосемним та гомоморфним, в яких розкрила динаміку церковно-обрядової терміносистеми, проаналізувавши основні лексико-семантичні процеси, що сприяли її формуванню [24].

Специфіку періодизації процесу формування богослужбово-обрядової лексики православної церкви, вивчення якої в Україні майже 70 років фактично оминали дослідники, виявив Ю.В. Осінчук, який до аналізу залучив лексику візантійського обряду православної Церкви (єдиної до кінця XVI ст.), Української Греко-Католицької Церкви (після Берестейської унії 1596 р. та Ужгородської унії 1649 р.) та сучасних православних Церков, що виникли в XX ст.: Українська Автокефальна Православна Церква, Українська Православна Церква Київського Патріархату. Початок 90-х рр. XX ст., зазначає дослідник, повернув Україні державну незалежність, позначився великим інтересом до вивчення специфіки функціонування церковно-теологічної термінології, конфесійної та сакральної лексики. Спостерігаючи над лексико-семантичною групою назв богослужінь, обрядів, священнодій, їхніх різновидів та частин у лексичній системі української мови, Ю.В. Осінчук прокоментував історію вивчення християнської лексики у зарубіжній славистиці й детально проаналізував українознавчі студії в Україні та діаспорі, а також історію назв літургійних жестів, молитов, молитовних формул і літургійних виголосів, оскільки вони щільно пов'язані з обрядами і священнодіями. Результати спостережень дослідник оформив у вигляді історико-лексикологічних етюдів, присвячених окремим термінам або термінологічним мікрополям, заснованим на спільності лексичного значення (гомосемні термінополя) з обов'язковим етимологічним аналізом богослужбово-обрядових лексем, який полягав насамперед у з'ясуванні їхніх семантичних етимонів [19].

Аналізуючи формування української юридичної терміносистеми в контексті її історичного розвитку, М.Б. Вербенец розрізняє п'ять етапів цього процесу: 1) функціонування перших правничих лексем у “Руській Правді”, а згодом і в галицько-волинських грамотах — середина XIX ст.; 2) друга половина XIX — початок XX ст. (з моменту створення у Львові Наукового товариства імені Т. Шевченка до утворення Інституту української наукової мови); 3) 1923–1933 рр., “золота доба українського мовознавства” — потужний розвиток галузевої лексикографії,

тенденція до впорядкування української правничої термінології; 4) після 1933 р. — до 90-х рр. — вплив російської мови на національну термінологію, уніфікація моделей термінотворення східнослов'янських мов; 5) з 90-х рр. — сучасний період термінотворення (інтенсивна наукова робота у сфері національної юридичної лексикографії, пошук оптимальних моделей українського термінотворення). На тлі екстралінгвальних чинників дослідниця представила еволюцію лексикографічних тенденцій у плані фіксації юридичної термінології, прокоментувала термінотворчі техніки неосемантизації, неологізації, поповнення термінолексикону запозиченнями та інтернаціоналізмами, проаналізувала словотвірні значення терміноелементів, визначила структурні типи юридичних термінів, описала основні лексико-семантичні відношення, а також схарактеризувала розкласифіковані типи фахових термінологічних словників, зосередивши увагу на теорії і практиці укладання двомовних юридичних словників, розкриваючи їх недоліки [4].

Історію становлення української мовознавчої термінолексики різних періодів (часів Київської Русі, XIV — першої половини XVI ст., кінця XVI—XVII ст., XVIII — першої половини XIX ст.) розкриває Д.Б. Якимович-Чапран. Зіставляючи типологічні характеристики сучасного терміна на матеріалі української, російської та польської мов, дослідниця стверджує, що накладання сучасного розуміння терміна на історичний матеріал хибує на поверховість. Навіть скрупульозний погляд на сучасні терміни в динаміці засвідчує, що термінологізація — це не завжди одноразовий “якісний стрибок” (А. Коваль), а іноді процес поступового нагромадження кількісних змін у семантиці певної лексеми з подальшим їх переходом у нову якість. Із семантичного погляду, вважає дослідниця, доказом неповної термінологізації більшості давніх найменувань є відсутність у них дефініцій, а також те, що обсяг їх лексичного значення, встановлений на підставі контексту, збігається з обсягом позначуваного поняття, тоді як в абсолютній більшості сучасних термінів обсяг поняття перевершує обсяг дефініції. Структурною особливістю наукових лексем ранніх історичних періодів є перевага унітермів над терміносполуками (хоч це й не однаково стосується усіх тематичних груп і підгруп). Це зумовлено недостатньою систематизацією понять, адже відомо, що складені назви позначають поняття, рівня нижчого або вищого за рід. Авторка проаналізувала назви наукових понять тих галузей мовознавства, які не входять до комплексу граматики, розкласифікувала мовознавчі терміни за тематичним принципом, виділивши тематичні підгрупи назв із фонетики, графіки тощо, у межах яких виокремила семантичні мікрогрупи, а в межах деяких мікрогруп — семантичні ряди. Вона також описала найбільшу за обсягом тематичну групу “морфологія” та невеликі тематичні підгрупи, які разом із відповідними галузями мовознавства перебували у XVI—XVII ст. на стадії зародження (морфеміка, словотвір, синтаксис) [29].

Історію розвитку водогосподарської лексики польської мови віднаходимо у монографії О.А. Войцевої, яка зауважує, що початковий етап виникнення досліджуваних прототермінів встановити важко, оскільки водогосподарська лексика належить до найдавніших галузей. До нашого часу ця тематична група зберігає слова, успадковані з праслов'янської мови. Дослідниця виділила кілька етапів розвитку аналізованої лексики польської мови: 1) водогосподарська лексика на передісторичному етапі (X–XI ст. – 1564 р.); 2) формування термінології водного господарства (1564 р. – II половина XVIII ст.); 3) розвиток водогосподарської лексики у II половині XVIII ст. – на початку XX ст.; 4) уніфікація і стандартизація водогосподарської термінології (початок XIX – I половина XX ст.); 5) сучасна водогосподарська лексика (II половина XX – початок XXI ст.). Авторка звертає увагу на той факт, що на кожному з цих етапів взаємодіяли різні лексичні шари, які відображали об'єктивні зміни у галузі водного господарства. Специфіка цієї тематичної групи в польській мові полягає в тому, що вона була залежною від мовних векторів північ ↔ південь, захід ↔ схід, від безпосередніх і опосередкованих впливів латинської, німецької, голландської, французької, російської, англійської мов [5].

Отже, українське історичне термінознавство кінця XX – початку XXI ст. розвивається у кількох напрямках: 1) вивчає галузеву лексику конкретного історичного періоду (Л.П. Бойко, Н.М. Поліщук, М.А. Сокаль, В.В. Захарчин, О.О. Мунтян, Б.Р. Стецюк); 2) відтворює загальну картину словникового складу тієї чи тієї тематичної групи лексики в історичних пам'ятках (Н.І. Клипа, Г.М. Дидик–Меуш, О.Ю. Зелінська, Н.О. Лобачова, С.А. Яценко); 3) вивчає галузеву лексику в широких часових межах (Н.В. Піддубна, Т.І. Жила, А.М. Комаровська); 4) визначає основні етапи формування тієї чи тієї терміносистеми на тлі екстралінгвістичних чинників (Л.В. Мурашко, М.Б. Вербенец, І.Р. Процик, Д.Б. Якимович–Чапран, Н.В. Пуряєва, Ю.В. Осінчук, О.А. Войцева).

1. *Артикуца Н.В.* Російська термінологія судочинства XVII століття в генетичному, структурному і функціональному аспектах: Автореф. дис. ...канд. філол. наук / Київський держ. пед. ін-т ім. О.М. Горького. – К., 1990. – 24 с.
2. *Бойко Л.П.* Торговельна лексика запорозького козацького вжитку: Дис. ...канд. філол. наук / Запорізький держ. ун-т. – Запоріжжя, 1997. – 160 с.
3. *Бріцин М.А.* Юридична термінологія у східнослов'янській писемності до XV століття: Автореф. дис. ...канд. філол. наук. – Хмельницький, 1967. – 38 с.
4. *Вербенец М.Б.* Юридична термінологія української мови: історія становлення і функціонування: Дис. ...канд. філол. наук / Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2004. – 242 с.
5. *Войцева О.А.* Водогосподарська лексика польської мови: від давнини до сучасності. – Чернівці: Букрек, 2010. – 422 с.
6. *Дидик-Меуш Г.М.* Медична номенклатура в пам'ятках української мови XVI–XVIII ст.: Дис. ...канд. філол. наук / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. – Л., 2001. – 230 с.
7. *Жила Т.І.* Адміністративно-територіальна лексика української мови: Дис. ...канд. філол. наук / Уманський держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини. – Умань, 2006. – 239 с.

8. *Захарчин В.В.* Українська мовознавча термінологія кінця XIX — початку XX століття: Автореф. дис. ...канд. філол. наук / Інститут української мови НАН України. — К., 1995. — 26 с.
9. *Зелінська О.Ю.* Педагогічна лексика української мови XVI–XVIII ст.: Дис. ...канд. філол. наук / Уманський держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини. — Умань, 2002. — 208 с.
10. *Клипа Н.І.* Лексика сільськогосподарської промисловості у російській мові XVII століття (млинарське та винокурне виробництво): Дис. ...канд. філол. наук / Національний пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. — К., 1998. — 183 с.
11. *Козирева З.Г.* Історія назв продуктів харчування і їжі в українській мові: Автореф. дис. ...канд. філол. наук / Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. — К., 1984. — 25 с.
12. *Комаровська А.М.* Чеська ботанічна номенклатура в аспекті питомих та запозичених назв: Дис. ...канд. філол. наук / Інститут української мови НАН України. — К., 2005. — 188 с.
13. *Лобачова Н.О.* Термінологія сільськогосподарських угідь в російській писемності XVI–XVII ст.: Дис. ...канд. філол. наук / Національний пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. — К., 2007. — 279 с.
14. *Мандрик Н.В.* Торговельно-економічна лексика в російській мові XVII ст.: Автореф. дис. ...канд. філол. наук / Київський держ. пед. ін-т ім. О.М. Горького. — К., 1989. — 19 с.
15. *Москаленко Н.А.* З історії української граматичної термінології: Автореф. дис. ... канд. філол. наук / Київський держ. пед. ін-т ім. О.М. Горького. — К., 1956. — 16 с.
16. *Мутян О.О.* Російська медична лексика (назви хвороб і людських недуг) у мові початкового періоду формування російської нації: Дис. ...канд. філол. наук / Національний пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. — К., 2008. — 246 с.
17. *Мурашко Л.В.* Українська військова лексика в її історичному розвитку (військові звання та посади): Дис. ...канд. філол. наук / Інститут української мови НАН України. — К., 1997. — 184 с.
18. *Олещук Т.В.* Медична лексика в давньоросійській книжно-писемній мові (назви хвороб і хворобливих станів): Автореф. дис. ...канд. філол. наук / Київський держ. пед. ін-т ім. О.М. Горького. — К., 1983. — 24 с.
19. *Осінчук Ю.В.* Історія богослужбово-обрядової лексики української мови: Дис. ...канд. філол. наук / Інститут української мови НАН України. — К., 2008. — 236 с.
20. *Панько Т.І.* Розвиток української економічної термінології XIX — XX ст.: Автореф. дис. ...канд. філол. наук / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. — Л., 1965. — 24 с.
21. *Піддубна Н.В.* Формування номенклатури назв релігійних споруд в українській мові: Дис. ...канд. філол. наук / Харківський держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. — Харків, 2000. — 191 с.
22. *Поліщук Н.М.* Українська дипломатична лексика періоду УНР: Дис. ...канд. філол. наук / Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 1994. — 154 с.
23. *Процик І.Р.* Українська фізична термінологія другої половини XIX — першої третини XX століття: Дис. ...канд. філол. наук / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. — Львів, 1999. — 223 с.
24. *Пуряєва Н.В.* Формування української церковно-обрядової термінології (назви богослужбових предметів): Дис. ...канд. філол. наук / Інститут української мови НАН України. — К., 2001. — 234 с.
25. *Рижняк О.Л.* Термінологія харчових солей, росолів і побічних продуктів солеваріння в російській мові XIX століття в генетичному і структурно-функціональному аспектах: Автореф. дис. ...канд. філол. наук / Київський держ. пед. ін-т ім. О.М. Горького. — К., 1990. — 18 с.
26. *Сокаль М.А.* Розвиток педагогічної лексики в російській мові XIX ст. Автореф. дис. ... канд. філол. наук / Одеський держ. ун-т ім. І. Мечникова. — Одеса, 1994. — 16 с.
27. *Стецюк Б.Р.* Юридична лексика кримінально-процесуального права Гетьманщини: Дис. ...канд. філол. наук / Запорізький держ. ун-т. — Запоріжжя, 1999. — 192 с.

28. *Юрчук О.Ф.* Термінологія сімейного права російської мови XV–XVII ст. у функціональному і динамічному аспектах: Автореф. дис. ...канд. філол. наук / Київський держ. пед. ін-т ім. О.М. Горького. — К., 1989. — 20 с.
29. *Якимович-Чапран Д.Б.* Лексика на позначення наукових понять з мовознавства у пам'ятках української мови XVI — XVII ст.: Дис. ...канд. філол. наук / Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. — Львів, 2009. — 232 с.
30. *Яценко С.А.* Назви продуктів харчування, страв і напоїв в українській мові XIV–XVII століть: Дис. ...канд. філол. наук / Інститут української мови НАН України. — К., 2009. — 242 с.

Ljudmila Turovska (Kyiv)

HISTORICAL TERMINOLOGY IN UKRAINE
DURING THE END XX — BEGINNING XXI CENTURIES

The article analyzes the achievements of Ukrainian terminology at the beginning of the XXI century in the historic area, classified according to research problems: learning the vocabulary of industry specific historical period, identifying the main stages of this or that terminology, research etymon professional terms.

Key words: history of terminology, prototerm, periods of terminology, etymological description.

Мовна мозаїка

КУПУЙМО ДЕШЕВШЕ, АЛЕ НЕ ПО ДЕШЕВІЙ ЦІНІ

Останнім часом нам пропонують придбати авіаквитки, туристичну путівку, предмети широкого вжитку, ліки, харчові продукти тощо **по дешевій ціні**, пор.: *У той же час не завжди варто шукати пластикові вікна за дешевими цінами* (www.magazinokon.com.ua); *Дешева канікулярна ціна варшавських готелів* (пропозиція від туристичного оператора Saga). Крім неправильно вжитого прийменника **по**, впадає в око недолугість словосполучення **дешева ціна**, адже прикметник **дешевий** означає «який мало коштує; недорогий або низький за ціною» (див: Словник української мови, т. 2, с. 260).

Товари купують за певною ціною, що не може бути **дешевою**, інакше матимемо тавтологію «ціна має дешеву ціну». Ціна буває низькою, високою, прийнятною та ін., напр.: *Структури групи «Приват» позбавляють можливості купувати нафту компанії «Укрнафта» за низькою ціною* (з офіційного повідомлення Міністерства економіки); *Баффет купує частину майбутнього США за дуже низькою ціною* (ua.korrespondent.net); *Високі ціни свідчать про рівень хабарів у суспільстві* (efus.org.ua); *Високі ціни на нафту загрожують подальшому добробуту світової економіки й можуть призвести наступного року до уповільнення темпів економічного зростання...* (dt.ua); *...можна визначити чітку формулу, за якою встановлюється прийнятна ціна на паливо...* (www.pravda.com.ua).

Отже, ціна може бути **низькою**, проте ніяк не **дешевою**. І купувати потрібно **за** певною ціною вартістю, а не **по ціні**.

Лілія Дзюбка